
ISSN 1728-5461

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh national pedagogical university after Abai

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

«Тарих және саяси-әлеуметтік ғылымдар» сериясы,
Серия «Исторические и социально-политические науки»,
Series «Historical and socio-political sciences»

№1(60), 2019

Алматы 2019

	Казахстаном и Туркменистаном в области экспорта энергоносителей..... Gurbanova S.A. Cooperation with Kazakhstan and Turkmenistan in the field of energy exports.....	218
	Abbasov S. (<i>Азербайджан</i>) The role of science in sustainable development and conflict resolution..... Аббасов С. Тұрқыты даму және жаңжалдарды шешудегі ымын рөлі	222
	Конуратова А.С. Европейские национальные модели образования (Финляндия, Испания, Польша)..... Konuratova A.S. European national models of education (Finland, Spain, Poland).....	227
	Shaimerdenova M.D. The role of the family as an important social institute in the context of modernization public consciousness..... Шаймерденова М.Д. Коғамдық сананың модернизациялық мән мәтінінде манызды әлеуметтік институт сипатыныңдағы отбасының рөлі	232
	ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ SOURCE AND HISTORIOGRAPHY Мырзатаева З.Б. Түркістан өнірі жер аударылған поляктар көзімен..... Myrzatayeva Zh. Turkestan region by eyes of deported poland.....	239
	Григорьевич А.А., Сактаганова З.Г. История развития советской системы физического воспитания на страницах правовых документов XX в..... Grigorkevich A.A., Saktaganova Z.G. The history of the development of the soviet system of physical education in the pages of the legal documents of the XX century.....	244
	Ksenzhik G., Kulshigashova M., Salkynbek D. History of development of the conventional signs of cartographic materials on the history of kazakhstan XIII – the early XX centuries..... Ксенижик Г.Н., Кулшигашова М. К., Салқынбек Д.И. XVIII – XX ғасырдың басындағы Қазақстан тарихы картографиялық материалдарының шартты белгілерінің даму тарихы.....	254
	Мажитова Ж.С., Омарова Б.К., Жалмурзина А.Ж., Хасенова Ж.О. Современная казахстанская историография об ораторском искусстве биев и жырау..... Mazhitova Zh.S., Omarova B.K., Zhalmurzina A.Zh., Khassenova Zh.O. Modern Kazakhstan historiography on oratory biys and zhyras.....	266

ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ
SOURCE AND HISTORIOGRAPHY

УДК 794-21
ГРНТИ 03.01.45

З.Б. Мырзатаева¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ Қазақстан тарихы кафедрасының қауымдастырылған профессор м.а., т.г.к., Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: zahyra73@mail.ru

ТҮРКІСТАН ӨҢІРІ ЖЕР АУДАРЫЛҒАН ПОЛЯКТАР КӨЗІМЕН

Ақдатта

«Айтылған тарих» ғылыми-зерттеу орталығы «Польша республикасының Клодзкая Быстшица қаласындағы репрессия күрбандары мен жер аударылған поляк азаматтарын еске алу Қоғамының» еріктілері Тадеуш Исанскиймен, Януш Кобрыньмен өзара байланыс орнатқан. Есімі аталған азаматтар электронды пошта арқылы 1940-жылдарда Түркістан өніріне жер аударылған заман қуәгерлерінің естелік материалдарын жинауға комектесті.

Автор мақалада, «тарихи жад» және архив материалдарының негізінде Түркістан және Созак аудандарына қарасты елді-мекен тұрғындарының күнделікті өмір тарихын талдауга алады, яғни, тылдағы ауыр да, азапты өмір, поляк-қазақ карым-қатынастары, консылас қонған шетелдік азаматтардың жаңа ортаға бейімделуі ж.б. мәселелер туралы жазады.

Зерттеу жұмысының нәтижесінде поляктар көзкарасындағы казактар бейнесі сомдалады.

Кілт сөздер: Түркістан, поляк балалары, депортация, эвакуация, тыл, естелік, тарихи жад, бірегейлік, казактар бейнесі.

З.Мырзатаева¹

¹к.и.н., и.о. ассоциированного профессора кафедры истории Казахстана Казахского национального педагогического университета имени Абая, город Алматы, Казахстан.

ТУРКЕСТАНСКИЙ РЕГИОН ГЛАЗАМИ ДЕПОРТИРОВАННЫХ ПОЛЯКОВ

Аннотация

Центр «Айтылған Тарих» сотрудничает с членами «Общества Союза Сибиряков» в городе Быстрица-Клодзкой (Польша, Нижнесилезское воеводство) Янушем Кобрынь и Тадеуш Исанским, которые помогают со сбором воспоминаний бывших жителей-очевидцев Туркестанского региона. А также в воспоминаниях обсуждаются постановления советского государства связанные с депортацией детей, и трудности с которыми дети столкнулись в Южном Казахстане. Также в воспоминаниях можно увидеть, как спецпереселение отразилась на жизни, менталитете и взглядах этих детей и подростков.

Мемуарные источники и фотографии высланные ими помогают реконструировать прошлое, идентичность местных и жителей депортированных социокультурном пространстве Туркестан (и ее окрестности: Члаккорган, Созак, Миргалимсай, Хантаги и.т.д.)

ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ
SOURCE AND HISTORIOGRAPHY

УДК 794-21
ГРНТИ 03.01.45

З.Б. Мырзатаева¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ Қазақстан тарихы кафедрасының қауымдастырылған профессор м.а., т.г.к., Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: zahyra73@mail.ru

ТҮРКІСТАН ӨҢІРІ ЖЕР АУДАРЫЛҒАН ПОЛЯКТАР КӨЗІМЕН

Ақдатта

«Айтылған тарих» ғылыми-зерттеу орталығы «Польша республикасының Клодзкая Быстшица қаласындағы репрессия күрбандары мен жер аударылған поляк азаматтарын еске алу Қоғамының» еріктілері Тадеуш Исанскиймен, Януш Кобрыньмен өзара байланыс орнатқан. Есімі аталған азаматтар электронды пошта арқылы 1940-жылдарда Түркістан өніріне жер аударылған заман қуәгерлерінің естелік материалдарын жинауға комектесті.

Автор мақалада, «тарихи жад» және архив материалдарының негізінде Түркістан және Созак аудандарына қарасты елді-мекен тұрғындарының күнделікті өмір тарихын талдауга алады, яғни, тылдағы ауыр да, азапты өмір, поляк-қазақ карым-қатынастары, консылас қонған шетелдік азаматтардың жаңа ортаға бейімделуі ж.б. мәселелер туралы жазады.

Зерттеу жұмысының нәтижесінде поляктар көзкарасындағы казактар бейнесі сомдалады.

Кілт сөздер: Түркістан, поляк балалары, депортация, эвакуация, тыл, естелік, тарихи жад, бірегейлік, казактар бейнесі.

З.Мырзатаева¹

¹к.и.н., и.о. ассоциированного профессора кафедры истории Казахстана Казахского национального педагогического университета имени Абая, город Алматы, Казахстан.

ТУРКЕСТАНСКИЙ РЕГИОН ГЛАЗАМИ ДЕПОРТИРОВАННЫХ ПОЛЯКОВ

Аннотация

Центр «Айтылған Тарих» сотрудничает с членами «Общества Союза Сибиряков» в городе Быстрица-Клодзкой (Польша, Нижнесилезское воеводство) Янушем Кобрынь и Тадеуш Исанским, которые помогают со сбором воспоминаний бывших жителей-очевидцев Туркестанского региона. А также в воспоминаниях обсуждаются постановления советского государства связанные с депортацией детей, и трудности с которыми дети столкнулись в Южном Казахстане. Также в воспоминаниях можно увидеть, как спецпереселение отразилась на жизни, менталитете и взглядах этих детей и подростков.

Мемуарные источники и фотографии высланные ими помогают реконструировать прошлое, идентичность местных и жителей депортированных социокультурном пространстве Туркестан (и ее окрестности: Члаккорган, Созак, Миргалимсай, Хантаги и.т.д.)

Ключевые слова: Туркестан-Ащысай, дети-поляки, депортация, эвакуация, тыл, воспоминание, историческая память, идентичность, образ казахов.

Myrzatayeva Z.¹

¹Senior lecturer of Department of History, Institute of History and Law. Abay Kazakh National Pedagogical University. Republic of Kazakhstan, Almaty.

TURKESTAN REGION BY EYES OF DEPORTED POLAND

Abstract

Center "Aytılgan Tarikh" in the framework of this project collaborates with members of the "Society of the Union of Siberians" in the city Bystrisa kłodzka (Poland, lower Silesian voevodstvo) Yanush of Kobryń and Tadeusz Isaan, which helped with collecting the memories of former residents-witnesses of the **Turkestan region**. The decisions of the Soviet state associated with the deportation of children, and the difficulties faced by children in southern Kazakhstan are discussed in these memories. Also you can notice how the special settlement affected the life, mentality and views of these children and adolescents.

Memoir sources and photos which were sent by them help to reconstruct the identity of the local residents and deported socio-cultural space **Turkestan** (and its surroundings: Chulakkurgan, Sozak, Mirgalimsay, Hantagi, etc).

Keywords: Turkestan-Ashchysay, Polish children, deportation, evacuation, the home front, memory, historical memory, identity, the image of the Kazakhs.

Советтік биліктің құрсауынан шықкан мемлекеттер бүтінде жаңа көғам құру, ұлттық бірегейлікті сактау ісіне ерекше мән беруде. Бұл түрғыда «тарихи жад» қызметінің алар орны зор. Өйткені «тарихи жад» ұлттың өз-өзін тануға, тамырын сактауға жол ашады және өткенін келер үрпаққа жеткізеді. Бұл - қазак қогамында ежелден келе жатқан бар дәстүр. XIX ғ. II жартысы – XX ғ.б. ел ішіндегі айтылған тарих негізімен қолемді еңбек жазған (20 жылға жуық) Құрбанғали Халидтің: «... осынша нәрсөні жазудағы мақсатымыз – сол заманың әдет-тұрыптарымен кейінгі буынды таныстыру, хабардар ету. Олар тұрмак кешегі болғаның бүтін ұмытылып тұрганын біз де көріп отырымыз» [1], – дегенін еске алсақ жеткілікті. Үрпакаралық сабактастықты қалыптастыру - мемлекеттік бірегейлікке жол ашады. Сол себепті «тарихи жад» және «бірегейлік» - егіз үғымдар.

Қазір Қазакстанда «Айтылған тарих» ғылыми-зерттеу орталығы жұмыс істейді. Әзірge ол - еліміздегі жалғыз орталық. Орталық «Ұлы Дала тарихы мен мәдениеті» атты мемлекеттік бағдарлама аясында Ащысай және оның тоңірелгендегі ауыл, оның тұрғындарының бірегейлік тарихын зерттеу үстінде. Советтік Ащысайдың күзегерлері - оның жергілікті тұрғындарынан ғана емес, мұнда еріксіз көшірілген поляк, грек, неміс, азіrbайжан, орыс ж.б. ұлт өкілдерінен тұрады. Қазіргі технология құралдары шалғайдағы елдермен байланыс орнатуға мүмкіндік береді.

Ресей, Қазакстан кинорежиссері, сценарист Роза Орынбасарова интернет желісіне Ащысайдың 80-жылдардағы тарихи бейнефильмін енгізген болатын. Бұл біздің поляк азаматтарымен байланыс орнатуымызға себепкөр болды. Фильмге пікір білдірушілердің дені – Ащысайдың сол кезеңдегі тұрғындары: арнайы жер аударылғандар, соғыс жылдарында эвакуацияланғандар ж.б. Соған орай «Польша республикасының Клодская Быстшица қаласындағы репрессия құрбандары мен жер аударған поляк азаматтарын еске алу Қоғамының» еріктілері Тадеуш Исанский, Януш Кобрынь Тұркістанның бұрынғы тұрғындарынан (поляк азаматтарынан) естеліктер жинауға көмектесті. Әсіресе, Тадеуш Исанский жолдаған көп естеліктердің ішіндегі – аны Ванда Исанскаяның қалың естелік қолжазбасында советтік өмірдің барлық ақынната бүкілесіз баяндалады.

Бұтінде депортация тақырыбы бойынша мамандардың жазған еңбектері аз емес. Тұрлі ғылыми жобалар жүргізілуде, нәтижесінде еріксіз жер аударылған азаматтардың ауыр тағдыры туралы кең ауқымды халықаралық мемориал сайттары да (визуалды мұражайлар мен мұрағат форматында) ашылыған, одан түрлі зерттеу еңбектерінің электронды нұскаларын, күзегерлердің бейнесұхбат материалдарын, оның мәтіндік нұскаларын да көруге болады. Алайда колдағы бар материалдар Ащысай өнірінің тарихын жана көзқараста тануға жол ашады. Макалада 2018 жылдың жазында жүргізілген Кентау, Созак, Шолакқорған, Хантағы ж.б өнірлеріне бағытталған экспедиция (көне қазак кеншілерімен жүргізген тарихи сұхбат) материалдары, Ресей мемлекеттік экономика архивінін,

Ресей Мемлекеттік саяси әлеуметтік тарих архивінің, Кентау, Шымкент өнірлік архивінің деректік штабеттерінде Ресей мемлекеттік кітапхана материалдары пайдаланылды.

Фылымы жұмыстың жүргізілуі Қазақстан – Польша ынтымактастырының нығайтуға ықпалын тиғізелдеген ойданымыз. Эрине ең бағысты, мұндай

□ Айтылган тарих гылыми зерттеу орталығы акад.М.Қойгелдиевтің басшылығымен Абай атындағы ҚазҰПУ-дің жасағынан 2012 ж. ашилған. Орталық КР ОМА-да арнағы ашилған «Айтылган тарих» көрінін аудио-видео нұсқадағы тарихи сұхбат материалдарын үздіксіз откізуде. 2014-2016 жыл «Халық тарих толқынында» бағдарламасы аясында бірнеше гылыми жобаларды орындалат, гылыми монографиялар, еңбектер, құжысаттық жинақтар, оқу куралдарын, оқу және құжысаттық фильмдер даярлады.

Түркістан ауданы – оның төлжаты (1940 ж.29.VIII.) негізімен [2]. Сонымен мәселен тұра түсінү үшін алдымен өнірдің географиялық аумағы, шаруашылығы экономикалық ерекшелігімен танысады жән. 1940 жылды Түркістан ауданының паспортында көрсетілгендей, өнірдің калапык орталығы - Түркістан, ол Борисовка, Хантағы, Аясыай поселогынан және Жүйнек, Орангай, Құшата, Атабай, Чигин, Кіші-Икан, Үлкен-Икан, Үйық селоларынан құралған. Борисовка (23117 халқы бар), Хантағы (3337 халқы бар) және Аясыай поселоктары енеркесстік маңызы зор орындар. Онда темір жолдар салынған, телефон байланысы орнатылған. Ауданда 71003 тұрғын өмір сүрген. Оның ішінде казак ұлтынан басқа әзбектер, орыстар, поляктар және басқа ұлт өкілдері өмір сүрді [2, 8]. Түркістан ауданында 39 колхоз: Ортақ, Бірлік, Голошекин, Сталин, Иштыхат, Ерназаров, Лениногор, Калинин, Ынтымак 7, Ынтымак 8, Еңбекші дихан, Кем-Қорған, Бостандық, Қызыл-Орак, Чапаев, Голошекин-Чаго, Ынтымак-Шаға, К-Маркс, Ленин Сталин, Калинин 12, Ынтымак, Интернационал, Ақтөбе, Шоктас, Лениншіл, Тельман, Молотов, Шаш-тебе, Коммуна, Байкал-минаш, Пушкин, Қызыл-Ту Ыйық, Байылдыр, Красный Шорнак, Алмалы, Қызыл-Қорған, Қызыл-Ту (Атабай, Қарату, Еңбекші) [2, 9] бар. Аудан территориясындағы 672 га жер егістік, 19300 га шабындық, 326500 га мал жайылымына колайлай орындар болды. Совхоздарда 9955 га дәнді дақылдар, 4150 га макта, 419 га жер кауучук ж.б. егістік орындары болған [2, 11]. Ауыл шаруашылығына жайлы болуымен катаң өнір, асірепе жер койнауындағы көнге бай елке еді. Мысалы Қарату жоталарынан: корғасын, цинк, алебастр, глина, известник, көмір, охра, гижбор ж.б өндірілді. Аталған мерзімде Аясыай комбинаты, наң зауыты, Алебастр зауыты, бор өндіретін орындар да жұмыс істеп тұрды.

Аудандағы жұмысшылар саны 8925, оның ішінде өнеркәсіпте істейтіндегі 4920, транспорта 2372, совхозда 356, МТС 92, ж.б үйимдарда 1264 адам. Ауданда 796 балаға арналған 3 балалар үйі, 6 балалар бақшасы (191 бала) болған. Ауданда жалпы мектеп саны 39, ал 11146 окушы мектерде белім алды. Оның ішінде бастауыш мектептерінің саны - 21, орта бастауыш мектептері - 10, орта белім беру мектебі - 8, жұмысшы саяси ағарту мектебі - 1, педучилище - 1, ФЗУ - 1 болды.

Түркістан ауданының ерекшелігі 1940 - жылдарда мұнда қорғасын ж.б түрлі-түсті металл өндіретін және өндійтін Ашысада, Мыргалымсай, Хантағы, Тасқомірсай, Қарасай, Қаракенсай атапталған бес рудник, алпауыт Ашысай комбинатын құрайды. Мұнан алынған шикізат Шымкент қорғасын заводында әрі қарай өндөліп, соғыс қажеттіліктерін өтеді. Сондықтан Түркістан ауданы Қазақстандағы экономикалық тиімділігі жағынан ең маңызды орын ретінде совет үкіметінің назарынан басты орын алды.

Аудандық «Қызыл-Түркістан», «Горняк-Каратай» (4000 экз) орыс тілінде, Қаратай көншілери (600 экз) атты газеттер шығып тұрды. Мұнда 7 клуб, 5 кинотеатр, 2 жылжымалы кинотеатр, 7 оку залы, 3 аурухана (91 керуеуі бар), 4 перзентхана (4), 8 медпункт болса, 4 радиотолкындары, 796 радионүктелері, 46 эфир радионүктелері бар-тын.

Сонымен, бұл мәліметтер оқырманды өнірдің жалпы келбетімен ғана таныстыра алады. Советтік тарихнамада өндірісті ерекшелігі бар орта тарихы осындай акпараттарды берумен шектелген болатын, ал аудан тұрғындарының әлеуметтік тарихы: баспана, денсаулық, тамактану, еңбек айлығы мәселесі сөз етілген емес еді. Мысалы, архив құжаттарының бірінде: «... бұл өнір жарықпен, жылумен қамтамасыз етілмеген, соған сейкес тұрғындардың басым қопшілігі қызық уақытта жаппай сүкітап ауыралы, туберкулезден ауыратындар ете көп, үйлері лай-саздан тұргызылған, шатыры кара қағаздармен жабылған соңынан қатты жең тұрганда, жаңбыр, кар жауғанда оп-онайдың бүліншілікке ұшырайды» [3, 28], - дедінді. Микротарихи зерттеулер ресмиленген тарихқа жана ренк пен сипат беруде. Соған орай өнірдің шын мәніндегі тіршілік тынысын тану үшін оның тұрғындарының көрсетулерінің маңызы зор. Мысалы, Атысай және оның төнірегіндегі қазак ауылдарына жер

аударылып келген поляк азаматтары өз естеліктерінде өнір тұрғындарының өмір сүру жағдайын, билік пен қарапайым халықтың аракатынасын реңсі тарихтан мүлдем өзгеше мазмұнда баяндайды ...

Поляк азаматтарының депортацияға ұшырауы. Сонымен Кенес Одағы Германиямен өзара келісіу бойынша 1939 жылдың қыркүйегі және 1940 жылдың маусым аралығында соғысқа дейінгі Польша мемлекеттің шығысы жағындағы жерлерін басып алады. Бұл территориялар Беларуссияның (Вилейский, Барабановичский, Белостокский, Брестский және Пинский) және Украинаның (Волынский, Ровенский, Львовский, Дрогобычский, Станиславский и Тарнопольский) батыс облыстарына каратылып, кейір бөліктегі Литва ССР-не етеді. 1940 - 1941 жж. совет үкіметі аталған өнірдің тұрғындарының басым болігін КСРО-ның ішкі аймақтарына қауіпті ұлт ретінде құшпен көшіре бастайды. Жаппай құшпен көшіру 1940 жылдың 10 ақпаны, 13 сәуірі және 29 маусымында іске асырылды. 1941 жылдың мамыры мен маусымында құштеп көшірудің төртінші дүркін толқыны жүріп етті. Әр мерзімдегі кошіру бір-ак күннің ішінде орындалуы тиіс болды. 1940-1941 жылдардағы депортацияға ұшыраған поляк азаматтарына түрлі саяси категориялар таңылды:

– 1940 жылдың ақпанында көшірлгендерге – «арнайы жер аударылғандар-орманшылар» (немесе «осадники и лесники»);

– 1940 жылдың сәуіріндегілер – «әкімшілік-жер аударылғандар» (репрессияға ұшыраған поляк офицерлерінің, полицейлердің, жандармдардың, тұрме тұтқындарының, мемлекеттік қызметкерлердің, помещиктердің отбасы мүшелері, фабриканттар және контрреволюциялық ұйым мүшелері);

– 1940 жылдың маусымының аяғы – шілденің басындағылар – «арнайы көшірлген-қашқындар» (УССР мен БССР-га немістер басып алған террориялардан жансауғалада келгендер);

– 1941 жылдың мамыр-маусымында – «жер аударылғандар» (ссылные поселенцы) (әскери лагерлер мен еңбекпен түзету лагерлеріне жіберілгендер) [4]. Сонымен 1936 жылдың 28 сәуірінде КСРО СНК Қаулысының № 776 – 120 баптары негізінде халықтарды жаппай өріксіз көшіруге бұйрық шыгады.

Сергелденге түсken тағдырлар. Алдымен 1940 жылы 45 градус аязда Архангельскіге, сосын 1941 жылдың ыстық тамызында Атысайға жер аударылған Станислав Галка (1928 ж.т.) Украинаадағы Волынь облысы, Костюшково деревнясында дүниеге келген. Ол 1940 жылы ақпанын 10-нан 11-не қараган түнінде (сағат екілер шамасында) келген төрт карулы НКВД қызметкерлерінің озырылық әрекеттерін байлашып әңгімелейді: «...кішкентай інілерім шошып оянып жылай бастады. Есікті ашқан әкем мен үлкен агама мылтығын кезеп, орыс жігіті екі қолдарын көтеріп, бұрышка барып отыруын бұйырды. Ал анам мен әпкем Зофияға қажет заттарды тез жинап, жолға даярлануга бұйрық берді. Ал мен болсам інілерімә карат отырдым. Бізде артық наң да жок болатын. Бәрінен де қиыны үде егіз сәбілдер бар еді. Ал далада отыз градус аяз...». Естеліктердің барлығы осы мазмұнда басталады [5].

Ал Батыс Украинаадағы, Станиславский облысы, Игриско-Глумачский ауданының тұрғыны Колт Ян (1927 ж.т.) алдымен Кылтово, сосын Веткадағы арнайы белгіленген поселокқа, сосын Қазақстанға 1942 жылы жер аударылғанын жазады. Ол да өз әңгімесін: «Тұнде үйімзеге екі орыс, үш украиндық жігіттері баса көтеп кіріп келіп, «Жиналындар!» деп бұйырды. Анам әкемді әкетуге келгендер екен деп, «кім жиналу қажет» деп сұрайды орыстан. Ол «Бәрін де жиналындар!», – деді. Үйден ешкімді шығармай ұстап тұрды. Сырттағылары әкемнің жылқысын бағындыра алмай әлек болған соң әкеме оны ерттеуге көмектесуін бұйырды. Біздер ілбі басып, іштей мүжіліп тұрғанымызда, олар «егер өз еріктеріңмен жиналмасандар шанаға отыргызып, байлап тастанымыз! – деді, – ал майдарынды (б сиыр) уайымдамай-ақ қойындар ол жақта мал бұдан да көп болады» [6], – деді. Сол сияқты Мензылес деревнясының тұрғыны (1939 - Белорусская ССР) **Ольчик** (Красускада туылған) **Ванда** (1927 – 2002ж.өмір сүрген) 1940 жылы Қазақстанға Ақтөбеге жер аударылғанын жазады. Ол да өз естелігінде 1940 жылдың 12-13 ақпанында, тұн ортасында советтік бұйрықты раймен басталатын «Аш есікті, бұл жерге Совет билігі келіп тұр!» делінген дауысты естігенін және бұл дауыстың жадынан кетпейтінін жазады. Ольчик сонымен қатар мал таситын жүк вагонына құшпен итеріп кіргізген НКВД қызметкерлерінің мынадай дөрекілігін жазады: «..Все были озадачены, что их насильственно депортируют с родных мест. Вдруг открыли дверь вагона и втолкнули женщину с ребёнком на руках. Потом втолкнули багаж. Через несколько минут женщина начала кричать – Где моя Янечка, где моя Янечка? Через несколько минут энкаведист (НКВД) открыл дверь и крикнул - На тебе, твоего щенка! ...в вагоне было нас выше 70- ти. Только женщины с детьми. В пути на остановках прицепляли ещё вагоны с людьми. В вагоне было темно, окошечко было маленькое. Люди молились тихо, был слышан стон и тихий плач. Один раз в сутки меняли локомотив. На остановках энкаведист открывал дверь и писал фамилии, спрашивал - Мёртвые есть?» (перевод Ежи Кобрынь)» [7].

Расында бірнеше айлар бойы жүріп өткен жолда тамақты бір-ак мезгіл, ал ыстық суды екі күнде бір-ак рет беру - белгіленген норма болатын [8]. Адам баласы төзгісіз мұндай катыгездіктерден вагондардағы кісілер жиі жан тәсілім етіп жатты. Мысалы, адам елімінің сүмдық жағдайларының күесі болған, шешен ұлтының екілі Абдул-Вачит Дадаев (1936 ж.т.) былай жазады: «...Позор был великолепен. У 15-летней девочки лопнул мочевой пузырь, и она умерла. Пожилая женщина тоже умерла. Была лопата, но кто стыдился, тот умер. Женщина умерла, и ее ребенок сосал ее грудь после ее смерти» [9].

Ресейден эвакуацияланған Лев Дмитриев (1933ж.т.): «Қазақстанға эвакуацияланып пойызben жүріп келе жатқанымызда Ташкент түбіндегі жол бойынан аштан қаптап қырылып жаткан поляктардың мұрделерін көрдім, сол көрініс елі күнге көз алдынан кетпейді... біз бір ай жол журдік. Қалай тірі қалғанымызды мен білмеймін. Бізді Түркістаннан тар табанды пойызben Ашысайға әкелді. Барлығымызды пойыздан түскен сон, коржын тамдарға кіргізді, сонда каз-катар жата калып, сұлап түстік» [10], - делінген естелігі советтік каталдықтың сырын аша туследі.

Міне осылайша ауыр жолдан аман қалған поляк азаматтары Торлан кеңістігінің бір мүшесіне айнала бастады.

Сонымен Қазақстанның Оңтүстік өніріне көшіруге жоспарланған поляктар саны архивтік құжаттарда былайша көрсетіледі.

**Поляк азаматтары және олар орналасырылған
Оңтүстік Қазақстандағы аудандар тізімі [11]**

№	Аудан және ауылдар атауы	Эвакуацияланғандар		Арнайы жер аударылған немістер		Поляктар азаматтары	
		Жоспар	келгендері	Жоспар	келгендері	жоспар	келгендері
1	Шымкент к.	5000	7507				
2	Шымкент	3500	3100	-			
3	Сайрам	5000	5061	-			
4	Ленгер	5500	5870	-			
5	Түркістан	5000	3815	-			
6	Арыс	3100	2431	5000			
7	Сары-Ағаш	4500	3344	-			
8	Тұлкібас	5000	5119	1000	2300 0		
9	Пахта-Арал	4000	2895	4000	5000		
10	Жуалы	4590	4525	2500	2500		
11	Келес	1000	740	3500	2000		
12	Бостандык	4100	3727	-	-		
13	Қаратас	2000	66	2000	2300	3000	2650
14	Шәуіллір	13000	488	2000	-	2000	2121
15	Фрунзе	2000	271	1500	-	3000	3200
6	Шаян	2000	65	1500	-	4000	3200
17	Созак	-	-	1500	-	3000	3200
18	Қызыл-Күм	-	-	1000	-	3000	-
19	Киров	-	-	13000	-	-	-
	Одан басқа, балалар саны	1200	2544	2544			
	Барлығы	58700	51108	36000	22800	18000	15931

Бұл кестеде 1941 жылғы эвакуацияланғандар мен арнары жер аударылған азаматтардың сандық кестесі берілген. Көріп отырганымыздай кенге бай Ашысай кеңістігі тұтқындар мекенине айнала бастады. Өйткені түрлі ұлт өкілдерінен тұратын (әзіrbайжан, грек, неміс, шешен ж.б.) жер аударылуышылар, Ресейден эвакуацияланғандар, жапон әскери тұтқындары да (1945ж) тұрды. Сондыктан бұл сандық мәліметтерді жазалануши халықтардың соңғы санағы деп қабылдауга болмайды. Өйткені жыл ағымында республиканың түрлі әнірлерінен ауысып келгендер де болды. Ал енді бұрын-сондық көзі көрмеген казақ жері, оның тұрғындары және совет үкіметі жөнінде европалық қонактар не дейді?

Қаратату поляк қызының суреттеуінде. Ванда Исанская (1926 ж.т.) Волынь облысындағы Хорохув ауданы, Скобэлка болысы, Божув дейтін жерде туып өсken. Оның отбасы - әкесі Ян Глуховский, анысы Розалья Глуховская, әжесі Фрацишка Потацкая, әпкесі Эугена, сіңлісі Дануся депортацияға 1940 жылдың 10 ақпанында ұшырайды. Шолаккорғанда бұл отбасында Халинка есімді сәби сіңлісі өмірге келеді, алайда ауыр тұрмыстың салдарынан 1943 жылдың 12 қыркүйегінде Халинка опат болады.

Ванда карт Қарататуды былайша сипаттайды: «Өмірімде мен алғаш рет тауды көрім. Бұрын тек мектеп оқулықтарынан ғана көретінмін. Бірақ мына таулар оған мұлдем ұксамайды. Жол бойы бізге серік болған биік таулар әдемі, сонымен бірге катал, сұсты болып көрінді. Оның артынан шыққан күн сүзлесі бұл көріністі тіпті сұлуландырып жіберді. Қатпар-қатпар, тастың түсі қап-қара, бетінде бір өсімдік атауы жок... Мұнда орнығып, есімізді жиган соң оның Қаратату атаплатынын білдік және ол дәл қойылған атау екен» [12]. Осылайша сипаттай келе Ашысай атауына байланысты өз пікірін былайша білдіреді.

Ванда «Ашысай» атауы жөнінде. Ашысай орыс тілінде ацы деген сөзді білдіреді. Адамдар ежелден оны осылай атап келеді екен. Поляк балалары да бұл ацы дәмді сезінді-ау! Өйткені мұндағы жер асты жұмыстарынан, шахталарда көз жұмғандар есепсіз болатын. Міне солар үшін расында бұл ацы сай еді. Жергілікті тұрғындар: «Егер тозак жер астында болса, ол Ашысайдың астында, ал егер тозак жердің үстінде болса, ол Ашысайдың үстінде» дейді екен. Үстінде дегені ол күннің алтап ыстығынан болу керек шамасы, күн тауды тіпті қап-қара етіп күйдіріп жіберген, ал жер астында деуі ол - жер астындағы ауыр жұмыстарына байланысты болса керек. Жер үстінде су тым тапшы болса, ал жер астында, шахталарда көрісінше, су мол болды, ол кеншілер үшін қауіпті нәрсе еді» [12], - деп өз ойларын жазады.

Хъэлена Басак Шолаккорғаның табиғаты жөнінде жазады: «Мұнда қыс тіпті де болмайды. Ал көктем ерте шығады. Аз уақыттың ішінде бау бакша жасарып шыға келеді. Кең дала көк кілемге оранғандай тұр береді. Бір күн шелегімді алып бұлак көзінен су алуға кетіп бара жаттым. Ейден отыз км жерде. Құн саулеңін тегін тұрды, құстар сайрап, шырылдаған-құрылдаған дауыстар естіліп тұрды. Табиғаттың әдемі көрініске есім кетіп, тамашалап тұрганымда, бұл әдеміліктің бәрі менікі емес кой деген ой сарт ете қалды. Өзімнін дәл осындаид әдемі отаным есіме оралып, көзіме жас тығылды. Бұл жерден сол еліме катты қайтқым келді. Шелегіме суды толтырып алып (мұздай, мөп мөлдір, тәп-тәтті су), үйге ілбі басып кете бардым» [13], - делінген көнілсіз естелік жазады.

Аққызығалдақты Ақжар. Осындаид әдемі көріністі Станислав Стыковский (1934 ж.т.) де жазады: «1946-н көктемінде кар еріп кеткенде Ақжар жакқа қарайтын тауға шыктым. Көктемде қызғалдақтар шыққанда жердің түсі қызырып кететін. Ақжарда мектептің артында тік кабырга сиякты тау болатын. Онда қып-қызыл қызғалдақтар есіп тұрды, бір күн оның жаңындағы арықтың бойы аппак түске боялыпты. Ойладым – кар еріп кеткен сиякты еді ғой, мынау не екен деп. Ертеніне танертеңмен тұрсын сол жерге бардым. Аппак қызғалдақтар есіп тұр! Мен бұрын-сондық көрмеген ак қызғалдақтар!» [14].

Қазақ жерінің әсемдігін поляк жасөспірімдерінің (сол уақытта жас балалар-авт) жадында сакталған бұл суреттеулері, кезінде казақ жерлеріне арнары келген орыс зерттеушілерінің жазбаларындағы: «қазақ даласының құсы сайрап, шегірткесі шырылдаған, құрбақасы құрылдаған, оған судың сылдырлаган дауысы қосылғанда қок майса шоттің аңқыған жазғы кешкүрым сәті бейне бір әдемі симфония әзені құшагына еніп кеткендей!», – делінетін тенеуге катты ұксайды. Алайда бұл әсем орта тұрғындарының өмірі, тұрмысы өкінішке орай жайлы болмады.

Ванда Ольчик қазақтар туралы: «алдымыздан кретон матадан штан, үстінен жейде киген, көздері кішкентай, ұзын шаштарының ұштары баумен қоса өрілген бұрымды, жалаңақ қазақ келіншектері жүгіріп шыкты. Ал ер азаматтары макталаң штан киген, басында шашы жок, ешкініңіндей сакалды болады екен. Олардан корықкан кішкентайларымыз шулап жылай бастады.

Олар бізге түсінкісіз тілде сөйлеп жатты. Шамасы қайдан келдіндер деген болуы керек», - дейді. Сосын жергілікті өкілдер оларды мал кораларға жайгастырығанын, алғашқы құндері қазактардан катты корыккандарын жазады. Қазактардан корыккандарынан ұйыктар уақытта кезек-кезек құзет қойған болса керек. Сонда ұйымдастырушыларының бірі «ұйыктандар, қазактар казір адам жемейді» деген сөзін естіп, «демек олар казір адам жемесе, бұрын жеген екен гой», деген оймен одан сайын бойларын үрэй билегенін айтады. Ертесін оны НКВД қызметкерлеріне айтқанын істендер, оған «Басқарма» дегендегенде көп айтындар, ол бұл сөзді жақсы көреді деп басу айтқанын еске алады.

Ия, расында күні кеше 32-33 - тің аштығын, сосын 37-38-дің саяси күғін-сұргінінен аман шыққан қазактардың бейнесі расыюспаннан осында, «коркынышты» жағдайда еді. Аяқ киімі түгел отбасы кем-де, кем болатын. Бұл жөніндегі өзімінің ажелерім Ділдаш және Сұлушаш Мырзатайқызы (Ащысайдың тоңірігіндегі Байылдыр ауылының тұрғындары) өз тарихи сұхбаттарында кеңінен сыр шерткен болатын. Бұл әңгімеден бір-ак мысал келтіргім келеді: «Сұлушаш кішкентай гой, мектептен кайтқанда күздің сүйк ызгары түсіп калған мезгіл, оны арқалап аламын, шаршасам жерге түсіремін, ол жылайды аяғым ауырды дейді, сосын аяқ киімімді шешіп, сонын аяғына кигіземін, ал жер тастай сүйк... Эй ол кезде ешкімде аяқ киім жок кой. Дарада жалан аяқ жүре береміз. Сонын алдымыздан өзеннің сүйнан өтіміз керек болады. Кейде су деңгейі көтерілсе ете алмай жылап тұрамыз. Содан кайдан оқыған, тастаның кой мектепті. Оқығанымыз жок» [15], - деген еді марқұм Ділдаш әжем...

Айтылған тарих деректерінің шынайылығы архивтік құжаттармен сәйкес келеді. Ресей мемлекеттік әлеуметтік саяси тарих мұрағатында балалардың аяқ киімдері жөнінде мынадай жазбалар сакталған: «*Положение с одеждой и обувью*. У Южно-Казахстанской области около 5000 детей школьного возраста из-за раздевости прекратили посещение школ. Аналогичные факты имеют место и по другим областям республики» [16]. Аяқ киімге жергілікті тұрғындар жарымай жатқанда поляк балаларында кайдан болсын. Жоғарыда көрсетілген құжатта жер аударғандага көтісты айтылатын мынадай жолдар бар: «Вопрос об обеспечении с спецпереселенов, одеждой, обувью и нательным бельем до сего времени из-за отсутствия соответствующих ресурсов - не разрешен. Особенно в тяжелом положении находятся дети с п/п. Имеются отдельные семьи, где дети в возрасте до 10 лет, зимой вынуждены все время находится в помещении» [16]. Осыған байланысты Станислав Галканың былай дегені бар: «Замерзание было причиной смерти многих людей. В начале 1941 года был недостаток, еды, одежды и обуви. Туземцы и энкавидисты ходили в тёплых валенках, а поляки в изношенных кожанных сапогах или ботинках. Чтобы не отморозить ног обматывали дырявую обувь тряпками, поливали водой, тряпки замерзали и ногам было теплее. Таким способом хранили ноги от отморожения» [5]. Бұл жерде Станислав Галка біріншіден жасоспірім болды, жат жерде он мен солын ажыратуға шамасы келген жок. Туземцы деп отырғаны белсенділер болуы әбден мүмкін, ейткені ол уақытта тек активистердің жағдайы дұрыстау болатын. Көріп отырғанымыздай, шахта жұмысына жегілген адамдардың өзі жалаңақ болды. Халық жансактау үшін «турлі жаңалықтар» ашуына тұра келді.

Қазактар бейнесі: «Аллаға сиыну!» Ал төрт жасар **Казимеж Крупиньски** (1937 г.р. Марянувка, район Луцк) Қазақстанға отбасымен 1941 жылы күзде жеткен. Ол қазақтар жөнінде: «бізді оңтүстік Қазақстаның Құрсаі деген колхозына орналастырды... Қазактар біз байқағанымыздай совет үкіметін соншалықты жақсы көрген жок. Өйткені олар бұрын еркін көшіп конган, кой, жылқы, түйе баккан ел болған екен. Олар үшін бір жерге байлап отырғызып көю - тұтқындағы өмірмен тен еді, - дей келе мынадай маңызды ақпарат береді: «есімде бір күні таңертең колхоз председателі көршіміз қазақтың кінің үйіне ашуланып кіріп барды. Ал қожайын болса исламың шаригаты бойынша намазын бұзбай оки берді. Анаған тіпті де назар аударған жок. Председатель болса бар дауысымен айқайладап алем болды. Бұл маған қызық көрініс еді. Баламын той көргенімді, яғни, дізерлеп отыра қалып, Аллаға сиыну бейнесін жасап бердім үйдегілерге. Ата-анам мұным үшін сазайымды берді...» [17]. **Құрсаі колхозындағы Абадай.** Казимеж Крупинский сонымен катар Абадай деген көршісі туралы жақсы естеліктер жазады. «Ол кісі мені (ол уақытта жасы 4-5 шамасында) катты жақсы көретін, ата-анамнан сұрап алып, өзінің үйіне жи алып кететін. Мен оның мылтық тазалаганына қызығып қарап отыратынмын. Абадайдың бірнеше есектері болатын. Маған есекте тік отыруды, арқамды тік ұстауды үйрететін. Ата-анам мені жібермей койған кезде, ол катты ренжіп қалатын. Алайда Абадаймен кездесуім оның жап-жас қызға үйленуімен аяқталды. Оның алғашқы түсі сүйк әйел сұлу жас келіншекке катты үрсип, тіпті кол жұмсап жататын. Мен сосын ол жаққа баруға қорктынмын...

Олар бізге түсінкісіз тілде сөйлеп жатты. Шамасы қайдан келдіндер деген болуы керек», - дейді. Сосын жергілікті өкілдер оларды мал кораларға жайғастырганын, алғашкы күндері казактардан катты корықандарын жазады. Қазактардан корықандарынан ұйыктар уақытта кезек-кезек күзет койған болса керек. Сонда ұйымдастырушыларының бірі «ұйыктандар, казактар казір адам жемейді» деген сезін естіп, «демек олар казір адам жемесе, бұрын жеген екен той», деген оймен одан сайын бойларын үрэй билегенін айтады. Ертесіне оны НКВД қызметкерлеріне айтып, шағымданады. Ал олар болса, тыныштанып колхоз председателінің айтканын істендер, оған «Басқарма» дегенді көп айтындар, ол бұл сөзді жақсы көреді деп басу айтканын еске алады.

Ия, расында күні кеше 32-33 - тің аштығын, сосын 37-38-дің саяси құғын-сүргінінен аман шықкан қазактардың бейнесі расыюстаннанда осында, «корынышты» жағдайда еді. Аяқ күімі түгел отбасы кем-де, кем болатын. Бұл жөніндегі өзімнің әжелерім Ділдәш және Сұлушаш Мырзатайқызы (Ашысадың төнірегіндегі Байылдыр ауылының тұрғындары) өз тарихи сұхбаттарында кеңінен сыр шерткен болатын. Бұл әнгімен бір-ак мысал келтірім келеді: «Сұлушаш кішкентай той, мектептен кайтканда күздін сүйк ызғары түсіп қалған мезгіл, оны арқалап аламын, шаршасам жерге түсіремін, ол жылайды аяғым ауырды дейді, сосын аяқ киімді шешіп, сонын ағына кигіземін, ал жер таастай сүйк... Эй ол кезде ешкімде аяқ киім жок той. Дарада жалаң аяқ жүре береміз. Сосын алдымыздан өзеннің сүйнан өтүміз керек болады. Кейде су деңгейі көтерілсе өте алмай жылап тұрамыз. Содан кайdan оқыған, таstadtық кой мектепті. Оқығанымыз жок» [15], - деген еді марқұм Ділдәш әжем...

Айтылған тарих деректерінің шынылдығы архивтік құжаттармен сәйкес келеді. Ресей мемлекеттік әлеуметтік саяси тарих мұрағатында балалардың аяқ киімдері жөнінде мынадай жазбалар сакталған: «Положение с одеждой и обувью. В Южно-Казахстанской области около 5000 детей школьного возраста из-за раздевости прекратили посещение школ. Аналогичные факты имеют место и по другим областям республики» [16]. Аяқ киімге жергілікті тұрғындар жарымай жатқанда поляк балаларында кайдан болсын. Жоғарыда көрсетілген құжатта жер аударғандаға катысты айтылатын мынадай жолдар бар: «Вопрос об обеспечении с спецпереселенов, одеждой, обувью и нательным бельем до сего времени из-за отсутствия соответствующих ресурсов - не разрешен. Особенно в тяжелом положении находятся дети с п/п. Имеются отдельные семьи, где дети в возрасте до 10 лет, зимой вынуждены все время находится в помещении» [16]. Осыған байланысты Станислав Галканың былай дегені бар: «Замерзание было причиной смерти многих людей. В начале 1941 года был недостаток, еды, одежды и обуви. Туземцы и эвакуисты ходили в теплых валенках, а поляки в изношенных кожанных сапогах или ботинках. Чтобы не отморозить ног обматывали дырявую обувь тряпками, поливали водой, тряпки замерзали и ногам было теплее. Таким способом хранили ноги от отморожения» [5]. Бұл жерде Станислав Галка біріншіден жасөспірім болды, жат жерде оң мен солын ажыратуға шамасы келген жок. Туземцы деп отырғаны белсенділер болуы әбден мүмкін, өйткені ол уақытта тек активистердің жағдайы дұрыстау болатын. Көріп отырғанымыздай, шахта жұмысина жегілген адамдардың өзі жалаңақ болды. Халық жансактау үшін «түрлі жаналықтар» ашуына тұра келді.

Қазактар бейнесі: «Аллаға сиыну!» Ал төрт жасар **Казимежь Крупиньски** (1937 г.р. Марянувка, район Луцк) Қазақстанға отбасымен 1941 жылы құзде жеткен. Ол қазактар жөнінде: «бізді онтүстік Қазақстаның Құрсаі деген колхозына орналастырыды... Қазактар біз байқаганымыздай совет үкіметін соншалықты жақсы көрген жок. Өйткені олар бұрын еркін көшіп қонған, кой, жылқы, түйе бакқан ел болған екен. Олар үшін бір жерге байлап отырызып кою - тұтқындағы өмірмен тен еді, - дей келе мынадай маңызды аппарат береді: «есімде бір күні таңтерен колхоз председателі көршіміз қазақтың киіз үйіне ашуланып кіріп барды. Ал қожайын болса исламның шаригаты бойынша намазын бұзбай оқи берді. Анаған тіпті де назар аударған жок. Председатель болса бар дауысымен айқылап әлек болды. Бұл маган қызық көрініс еді. Баламын той көргенімді, яғни, дізерлеп отыра калып, Аллаға сиыну бейнесін жасап бердім үйдегілерге. Ата-анам мұным үшін сазайымды берді...» [17]. **Құрсаі колхозындағы Абадай**. Казимеж Крупинский сонымен катар Абадай деген көршісі туралы жақсы естеліктер жазады. «Ол кісі мені (ол уақытта жасы 4-5 шамасында) катты жақсы көретін, ата-анамнан сұрап алып, өзінің үйіне жи алып кететін. Мен оның мылтық тазалаганына қызығып қарап отыратынмын. Абадайдың бірнеше есектері болатын. Маган есекте тік отыруды, арқамды тік ұстауды үйрететін. Ата-анам мені жібермей койған кезде, ол катты ренжіп қалатын. Алайда Абадаймен кездесуім оның жап-жас қызға үйленуімен аяқталды. Оның алғашкы түсі сүйк әйелі сұлу жас келіншекке катты ұрысып, тіпті қол жұмсал жататын. Мен сосын ол жакқа баруға корқатынмын...

- Бізде жылқы болмаган, – дедім.
- Ал сиыр, кой, есектерің канша? – деді.
- Ол да жоқ, – дедім.

Бабай анама «мен революцияға дейін бай едім. Эр қызыма 100 кой алар едім, ал мынау аппак қызды мен 150 койға сатып алар едім», – ал қазір мен қартайдым, малым жоқ, келіншек сатып алуға болмайды», - депті.

Бұл естеліктер казактар мен поляктар арасындағы өзара үйлесімділік, ұлттар арасындағы бірегейліктің калыптасқанын анғартады. Тіршілік үшін құрес жағдайында бірі жер аударғандардың, ал екіншісі өз жерінде жүріп жазаланған казак тұрмысының айырмашылығы көп емес еді.

Шолаккорғандағы Нұргожаев Тәжі ата поляктар жөнінде. Сонымен казактармен консылас конған европалық көршілердің казактар жөніндегі пікірлері басым жағдайда он. Алайда екі халық арасына ала мысық жіберу советтердін назарынан тыс қалмаған-тын. Мысалы, Созак ауданының түрғыны Тәжі ата өз сұхбатында активтер бізге олармен сөйлеспендер, жақындаңдар деп айтатын. Ал жалпы олар жаман халық емес еді. Өздері әдемі келеді. Олар дивана үйкітайды. Тіс жуатын порошоктары болатын деп күлді. Ал оны кайдан алады деп сұраганымыза «оларға арнағы әкеліп беретін» [18], – деді. Польшаның жергілікті елшілігі поляктарға азық түлікпен көмек беріп тұратын. Бірақ күзегерлердің айтуынша ол көмек паектер толығымен таратылып берілмейтін көрінеді. Оларды жергілікті активтер болісіп, одан қалғанына колын жетсе аздал аласың, жетпесе ол да жоқ дейді. Алайда диван, тіс жуғыш ж.б. заттар казак ауылдарында колжетімсіз заттар болғандықтан поляктар жағдайы дұрыстау сиякты болып көрінді.

Қазактар бейнесі: «олар бізben сыпайы болды». Владыслава Ковалик (Верницка) (1909 ж.т.) Қазақстанның, Оңтүстік Қазақстан облысы, Шолаккорған ауылында 1942 жылы келді. «Қазактардың басым көпшілігі бізben сыпайы болатын. Ал НКВД-да жұмыс істейтіндер ондай болған жоқ. Ер азаматтары әкеммен сөйлесіп, темекі шегіп кететін. Әйелдері олармен бірге ешқашан келмейтін. Әкеммен арапасқан казактар егер койын сойса бізді міндетті түрде тамакта шакыратын. Ондай аска әкем сөзсіз баратын. Оған ұнайтын. Тамактың артынан қымыз беретін, сосын ең соңынан әйелдер мен балалар тамактанатын. Қазак әйелдері ер адамдарынан өздерін бір саты төмен ұстайтын» [19], – деп, әрі қарай ол – **Қазақ жігіті мен поляк қызының бас қосуы туралы жазады.** Бір қазақ жігіті поляк қызын сүйді. Поляк қызы да жақсы көрген сыңайлы. Олардың балалары болды. Біз елге кетерде ол келіншегін Ашысадан 40 км алыс ауылға алып кетті. Бізben бірге кетіп қалады деп корықкан болу керек.

Балдысуда қалуға үттітеу. Есімде казактар мен орыстар біздін кептепуімізді үттітеді. Польшада аштық болып жатыр, ал бұл жакта сендерге пәтер береміз қалындар деді. Аға буын тез арада отанымызға кету қажет екенін ескерткен болатын. Біз қайтамыз дедік.

Бригадирдің катыгездігі. Балдысуда біз арық каздық. Бірақ не үшін қажет екенін түсінбейдік. Бір поляк жігіті, мұны біздін мұрдеміз үшін қазып жатыр деді. Негізінде су тасқынына байланысты корған болу керек. Қазу жұмысы кезінде бригадир мен бір поляк жігіті сөзге кеп қалды. Тајқпен омыртқасынан ұрып, полякты өлтіріп қойды.

Халықтың жадында бригадирлер қызметі каталдығымен жақсы сақталған. Олардан казак шаруа адамдары да қатты қорықты. Тыл арадагерлері тарихи сұхбаттында расында «ат ойнатып есітімнің алдына дейін келіп алатын. Жұмыска шық, шығыныңда төле!» делінетін естеік айтса, енді бірде «бригадирлер қамшыларымен әйелдерді салып қалатын кездері де болды», «бригадир басымдағы әдемі де жылы бас киімімді алып, сен өлмейсің, майданға жібереміз деп алып койды, жәә бала күнгі реніш кой, бәрінің жағдайы осылай болған» [20], - делінетін әнгімелер де бар.

Сонымен мақалада мәжбурлікпен көшірілген поляк азаматтарының Түркістан өңіріндегі тылдағы өмірі қарастырлды. Олардың казак жері, казак халқы, билік пен халық арасындағы қатынасы ж.б. жөніндегі көзқарастары талданды. Нәтижесінде олардың казак елін «конақжай», «иманды», «көнбіс» делінетін ұғымдармен танитыны анықталды.

Сондай-ақ, поляк қызының жадында сакталған: «Жылама қызым-ка, бала жыласа, Алла жылайды. Отыр, демал, - сказал казах» делінетін естелік жолдары казак адамының толықанды бейнесін танытып тұрғандай еді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Халид Қ. Тауарих хамса. Ауд. Б. Тотенаев, А. Жолдасов. – Алматы: Қазақстан, 1992. – 304 бет.
2. Шымкент мемлекеттік өнірлік архиві Ф. 8., 1-тізбе, 330-ic, 8 П.
3. Ресей мемлекеттік экономика архиві Ф.8034, 1-тізбе, 1023-ic, 28 П.
4. Гурьянов А.Э. Польские спецпереселенцы в СССР в 1940-1941 гг. – С. 114-137. //Репрессии против поляков и польских граждан / Сост. А.Э. Гурьянов // Исторический сборник «Мемориала». Вып. 1. – М.: Звенья, 1997. – С.256.
5. Станислав Галка (1928 ж.т.) Украинаадағы Волын облысы, Костишково деревнясында дүниеге келген //http://sybiracy.bystrzyca.pl/materiały_ru/galka.html (Аударма: Ежъ Кобрын)
6. Колт Ян (1927 ж.т.). Батыс Украинаадағы, Станиславский облысы, Иериско-Глумачский ауданының тұрғыны алдымен Қылтово, сосын Веткадағы арнайы белгіленген поселокқа, сосын Қазақстанға 1942 жылы жер аударылған. (аударма авт: Еж Кобрын)
7. Ольчик Вандә (1927 – 2002 ж.ж.). Мензылес деревнясының тұрғыны (1939 - Белорусская ССР) 1940 жылы Қазақстанға Ақтөбеге жер аударылған. (аударма авт: Еж Кобрын)
8. Приказ ОГПУ № 44/21 «О ликвидации кулака как класса». <http://stalinism.ru/kollektivizatsiya-1930-1932/prikaz-ogpu-44-21-o-likvidatsii-kulaka-kak-klassa.html> http://www.1917-1991.org/m/drehbuch/abdu-wachit-dadajew-erinnert_sich/.
9. Лев Дмитриев (1933 ж.т.). Москва. электронды почтамен хат арқылы байланыс орнатқан Қойғелдиев М.К., Мырзатаева З.Б. 21.05.2015 ж.
10. ШМӨА Ф. 40, 1-тізбе, 133-ic. 71 П. Докладные записки о размещении эвакуированного с прифронтовой полосы населения, 1941 год.
11. Ванда Исанская (1926 ж.т.) Волынь облысындағы Хорохув ауданы, Скоблика болысы, Божжу дейтін жерде туын осқен. 1946 жылға дейін Шолаққорған, Ағысада тұрған. (Естелік материалдарын ұлы Тадеуш Исанский жолдады).
12. Хъэлена Басак (1923 ж.т.), 1940 жылы Хорохув ауданында тұган, Шолаққорғанда тұрған. 1946 жылы Польшага қайтты. Сұхбат паспорты: 09.02.2018 ж.
13. Станислав Стыковский (1934 ж.т.) Сұхбат паспорты: 20.04.2018 ж.
14. Оңтүстік Қазақстан облысы, Кентай қаласы, Байылдыр ауылының тұрғыны Мырзатайқызы Ділдешпен (1929 ж.т.) және Созақ ауданы, Сызған ауылының тұрғыны Мырзатайқызы Сұлуашапен (1931) сұхбатты жүргізген Мырзатаева З.Б. 16.09.2015.
15. Ресей мемлекеттік әлеуметтік саяси тарих архиві (РГАСПИ) Ф.17, 88 тізбе, 396-ic, 331 П.
16. Казимежь Кручиньски (1937 г.р. Марянувка, район Луцк) Қазақстанға отбасымен 1941 жылы күзде жеткен. Оңтүстік Қазақстанда «Күрсай» колхозында тұрған. Сұхбат паспорты: 07.07.2016 ж.
17. Оңтүстік Қазақстан облысы, Созақ ауданы, Шолаққорған ауылының тұрғыны Т.Нұргожаевпен (1924 г.р.) сұхбат, ҮОС ардагері. Сұхбатты жүргізген Мырзатаева З.Б. 06.07.2018 ж.
18. Владислава Ковалик (Вернишка) (1909 ж.т.) Қазақстанның, Оңтүстік Қазақстан облысы, Шолаққорған ауылына 1942 жылы келді. Домашкүв 2002 ж. Аударма авт: Ежъ Кобрын.
20. Жамбыл облысы Ұлы Отан соғысы жылдарында (1941-1945 ж.ж.). Ғылыми-көпшілік басылым /Қойғелдиев М.К. ж.б. –Алматы: «Арыс» баспасы, 2015. – 584 бет+8 бет жаңасырма. (36,5 б.м.)

